

Tarih Savunusu veya Tarihçilik Mesleği

Marc Bloch, Çev. Ali Berktaş

İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, 221 sayfa, ISBN: 978-975-051-227-8

Murat TURAN*

Sanayi Devrimi'nden itibaren artan bilgi birikimi ve buna bağlı olarak gelişen bilimsel yöntem bilgisi, XIX. yüzyıla gelindiğinde önemli bir noktaya ulaşmıştı. Bilimsel bilginin daha kolay elde edilebilmesi için öncelikle bütünün parçalara ayrılması ve daha sonrasında tek tek incelenmesi gerektiğine inanılmaktaydı. Bu da zamanla farklı disiplinlerin oluşumunu sağladı. Disiplinlerin ayrılması ve gözleme dayalı bilimsel etkinliklerin artmasıyla birlikte yeni araştırma yöntemlerinin gelişimi hız kazandı. Bu yöntemlerden en belirgin olanı pozitivist dünya görüşüydü. Pozitivizm düşüncesi zaman içerisinde tüm disiplinleri etkisi altına aldı. Pozitivizme göre sadece gözlemlenebilen ve aralarında

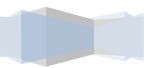
* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, muratturan1923@hotmail.com

bağlantı kurulabilen olguların oluşturduğu yasalar vardı. Bu yöntemle ele alınan konular sebep-sonuç ilişkisi bağlamında incelenip, genel yasalar çerçevesinde değerlendirildi.

Bilimsel dünyanın farklı disiplinler şeklinde ayrıştığı ve her dalın kendine göre metodolojik yöntemler belirlediği bu evrede, tarihçiler de kendi yasalarını oluşturmaya çabaladılar. Kendi disiplinlerini inşa ederken, yüzyıla damgasını vuran pozitivist dünya görüşünün etkisinden kurtulamadılar. Birden fazla değişkenin yer aldığı, zamana ve zemine göre farklı özellikler taşıması muhtemel olan tarihi olayları pozitivist yöntemle açıklamaya çalıştılar. Dönem tarihçileri, bilgiye ve olgulara ulaşmanın en doğru yolunun, yönetim tarafından veya yönetime yakın kişilerin tuttuğu kayıtların incelenmesi olarak gördüler. Bu dönemde kaleme alınan çalışmaların içeriğini devlet, siyaset ve yöneticilerin faaliyetleri oluşturmaktaydı. Böylece tarihsel olayların temel öznesi olan insan ve toplum faktörü geri planda kaldı.

Annales Okulu/Dergisi, Avrupa merkezli tarih yazımına karşı geliştirilmiş bir tür tepki hareketi olarak 1929 tarihinde kuruldu. Annales'in çalışmaları, Lucien Febvre ve Marc Bloch gibi aydınlar tarafından Fransa'da başlatıldı. Tarih çalışmalarında araştırmanın merkezine devletin oturtulması ve bu noktaların ana belirleyici olarak tanıtılması, Annales yazarlarının eleştirdikleri konuların başında gelmekteydi. Annales yazarlarına göre tarihin belirleyeni insan olmasına rağmen, insanın silik olduğu soyut anlatım şeklinin sürdürülmesi artık mümkün değildi. Siyasal olanın toplumsal olana galip geldiği bir tarih yazımının tasfiye edilmesi gerekmektedir. Tarih yazımında diğer disiplinlerden de istifade edilmeli ve insanı anlamakla tarihi olayları anlamak eşitlenmeliydi.

Kurucuları arasında Marc Bloch'un da bulunduğu Annales Okulu yazarlarının temel problemi, tarihi çalışmanın merkezinde neyin nasıl yer alacağı sorunuydu. Konuların çözümlenmesinde sadece tarihi çalışmaların yeterli olmadığı düşünülmekteydi. Tarihe ek olarak, sosyoloji, iktisat, antropoloji, arkeoloji, ekonomi, felsefe ve psikoloji gibi disiplinlerden de faydalanılmalıydı. Onların birikimlerinden yararlanılması tarihçilerin konularına hangi sorularla yaklaşmaları gerektiği konusunda oldukça yardımcı olacaktı. Konu insan ve toplum olduğu için bu çalışmalarda kullanılacak verilere ulaşmak ancak disiplinler arası birliktelikle mümkündü. O güne kadar sadece resmi arşivlerden elde edilen belgelerle yapılan tarihçilik mesleği bir kısır döngü halini almıştı. Artık geleneksel tarihçilik anlayışı yerine toplumun merkeze alındığı bir anlayış benimsenmeliydi. Yüzlerce yıldır yapılan çalışmalarda sosyal yapı, toplumsal katmanlar, coğrafya faktörü ve iktisadî düzen gibi birçok konu görmezlikten gelinmişti.

Bloch'un yazılarına bakıldığında, tarihi konuları yargılama kolaylığına düşmeden anlamaya çalıştığı ve mutlak doğrular şeklindeki açıklamalardan kaçındığı görülmektedir. Bloch'un kurucusu olduğu Annales Dergisi'nde kaleme aldığı yazılarının asıl hedefinde pozitivist anlayışla tarih yazıcılığını sürdüren tarihçiler bulunmaktadır. Bloch, tarihin pozitivist olmadığını ama bilimsel bir disiplin olduğunu ifade etmektedir. Tarihsel olguların biriktirilip incelenmesinin yetmeyeceğini verilerin daha genel bir perspektifle, tek bir noktaya indirgemenin ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Tarihçilik bir bilim olarak gelişmek niyetindeyse mutlaka sağlam yöntemlerle ilerlemelidir. Bloch'un öngörüsünde tarihin konusu insan ve onun tüm faaliyetleridir. Söz konusu insan ve toplum olduğu için tek bir neden yerine çok katmanlı açıklamalar üretilmelidir.

Bloch'un bu yazıda konu edilen *Tarih Savunusu* veya *Tarihçilik Mesleği* adlı eseri onun ölümünden sonra gene Annales ekolünden gelen Lucien Febvre tarafından 1949'da yayınlanabildi. Bloch bu eserini hazırlarken 1943'te Alman ordularının Fransa'ya yapmış olduğu askeri harekât sırasında esir alınıp kurşuna dizildi. Bloch'un eserinin giriş bölümünde değindiği konu, tarihçiler açısından her zaman güncelliğini koruyan bir tartışma konusudur. Bloch burada savaş kuşağının içinde bulunduğu bunalımlı günlerde tarih disiplinin "yararsız" görüldüğünü şu sözlerle ifade etmektedir:

" 'Baba, tarih ne işe yarar, bana açıklasana.' Beni yakından ilgilendiren bir delikanlı, birkaç yıl önce tarihçi babasına bunu soruyordu... Sürekli büyüme krizi içinde yaşayan hüznü topluluklarımız ne zaman kendilerinden kuşku duymaya başlasalar, acaba geçmiş mi suçlu diye soruyorlar; ya bu geçmişin kendilerini aldattığını, ya da kendilerinin o geçmişi sorgulamayı bilmediklerini düşünüyorlar... Ben, dramın tam ortasında, onun (tamamen) kendiliğinden yankısını işittim. Haziran 1940'ta, yanlış hatırlamıyorsam, Almanların Paris'e girdiği gündü. Ordusuz kalmış genelkurmayımızın aylak aylak oturduğu Norman bahçesinde, felaketin nedenleri hakkında konuşup duruyorduk içimizden biri, 'yoksa tarih mi bizi aldattı?' diye mırıldandı. Böylece yetişkin adamın boğuntusu, daha acı bir üslupla da olsa, delikanlının basit merakıyla buluşmuştu. Her ikisine de cevap vermek gerekir. Bununla birlikte 'yaramak' kelimesinin ne anlama geldiğini bilmekte de fayda var." (s.47-50)

Bloch, tarihin "yararlılık" tartışması üzerinden değerlendirilmesini pozitivist dünya görüşünün etkisinde kalınmasıyla açıklamaktadır:

"Bugün artık hiç kimse, kurallara katı bir biçimde uyan pozitivistler gibi, bir araştırmanın değerinin eyleme yararlı olma kabiliyetiyle ölçüldüğünü söylemeye cesaret edemez sanıyorum. Tecrübeler bize görünürde en ilgisiz spekülasyonların bile bir gün pratiğe şartıcı ölçüde yardımcı olup olamayacaklarına önceden karar vermenin olanaksızlığını öğretmekle kalmaz. Her türlü refah kaygısından uzakta, sadece entelektüel açlığını gidermek için araştırma yapmak hakkını reddetmek, insanlığı tuhaf bir biçimde kötürüm bırakmak anlamına gelir."(s.52-53)

Bloch'a göre tarih disiplininin amacı salt bilgiye ulaşma ve öğrenmeyi gerçekleştirme değildir. İnsanoğlu yaratılışı gereği öğrendiğini tahlil etmek ve yorumlamak istemektedir. Bu sebeple sadece tasnif yeterli değildir:

“İdrakimiz doğası gereği bilmek istediğinden çok, anlamak isteğine yönelir... Demek ki tarih, hatta davranışa uygulanabilme konusundaki her türlü olasılıktan bağımsız bir şekilde, bağlantısız ve hemen hemen sınırsız bir basit dökümün ötesine geçip akılcı bir tasnif ve giderek artan idraki bize verdiği ölçüde, gerçekten zahmete değecek bilgiler arasındaki yerini talep etmeye hak kazanacaktır.” (s.53)

Bloch'a göre tarihçilik fayda getirsin diye yapılmamalıdır. Bu çalışmadan belki fayda elde edilebilir ancak tarihçinin araştırmaya başlarken böyle bir ön kabulü olmamalıdır:

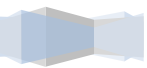
“Fayda kelimesi dar, ‘pragmatik’ anlamında alındığında, tarihin faydası problemi, tamamen entelektüel alana ait olan onun meşruiyeti sorunuyla aynı şey değildir. Zaten bu tarz fayda ancak ikinci sırada yer alabilir: Mantıklı bir şekilde davranabilmek için önce anlamak gerekmez mi? Ama bu problem de sağduyunun en dayatıcı çağrışımlarına ancak yarı yarıya uyulmadığı sürece aydınlatılamaz.” (s.54)

Bloch, tarihçiliğin süreklilik arz eden geniş ve sonsuz bir faaliyet sahası olduğunu düşünmektedir. Öyle ki hem birikim sağlayan hem de gelecekte daha iyi ürünler verme ihtimali olan bir disiplindir:

“Uzun süre sınanmış el hünerleri bir bir sayıldığında hakkında yeterli bir özet verildiği düşünülebiyecek uygulamalı sanatlardan biriyle karşı karşıya olsaydık, iş belki de basit olabilirdi. Ama tarihçilik, saatçilik veya marangozluk değildir. Daha iyi bilme yönünde bir çaba, dolayısıyla hareket halinde olan bir şeydir. Bir bilimi o anda yapıldığı şekliyle tarif etmekle yetinmek, her zaman ona biraz ihanet etmek anlamına gelir. Kendini adım adım nasıl oluşturmayı, nasıl değiştirmeyi umut ettiğini söylemek daha önemlidir.” (s.55)

Bloch'un kitabının birinci bölümü “kökenler putu, tarihsel zaman, geçmiş ve şimdiki zaman, tarihçinin tercihi, tarih ve insanlar” gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bloch bu bölümde tarihçinin çalışmasına başlamadan önce kuramını belirlemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Tarihçinin muazzam ve karmaşık gerçeklik karşısında araçlarını hangi belirli noktaya uygulayacağını belirleyip o noktayı bütünden ayırmak zorunda olduğu da bir vaktadır; daha sonra da o gerçeklik içinde örneğin biyoloğunkinden farklı, tamamen tarihçiye özgü bir tercih yapmak durumunda kalacaktır. Bu, sahici ve tüm incelememiz boyunca peşimizi bırakmayacak bir eylem problemidir.” (s.65)

Bloch'a göre yapılan yanlışlardan birisi de geçmişe ait tüm olguların ve gelişmelerin tarih diye tanımlanmasıdır. Ona göre tarih, insanlık birikiminin bütünüdür:

“Bazen şöyle denmiştir: ‘Tarih geçmiş bilimidir’ Bu kanımca yanlış bir ifadedir... Tarihin konusu, doğası gereği, insandır. Daha doğrusu: insanlardır. Kelimenin soyutlamaya daha elverişli olan tekil halini kullanmaktansa göreliliğin gramatik hali olan çoğul kullanmak bir çeşitlilik bilimine daha uygun düşer.”(s.65-68)

Bloch, tarihçinin temel çalışma konusunu insan ve toplum olarak tanımladığı için insanla ilişkili tüm verilerin tarihçiler tarafından kullanılabilmesini düşünmektedir. Bu ise disiplinler arası bir işbirliği ile mümkündür:

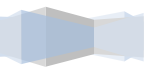
“İnsanın söylediği veya yazdığı, imal ettiği, dokunduğu her şey onun hakkında bilgi verebilir ve vermelidir. Bizim işimize yabancı insanların, bu olasılıkların genişliğini ne kadar kusurlu bir şekilde değerlendirdiklerini görmek şaşırtıcı olmaktadır. Çünkü onlar bilimimiz hakkında artık bayatlamış bir fikre bağlanmaya devam etmektedirler: Bu fikir, sadece bilinçli tanıklıkların okunmasının bilindiği gibi bir çağa aittir.” (s.107)

Kitabın ikinci bölümü “*tarihsel gözlemin genel nitelikleri, tanıklıklar, tanıklıkların aktarılması*” gibi başlıklardan oluşmaktadır. Bloch'a göre tarihsel bir araştırmanın temel niteliği tarihçinin sarf ettiği emekle şekillenmektedir. Emek verilip tüm imkânlar kullanılmasına rağmen, yine de istenilen sonuç elde edilemez ise bu durum açıkça dile getirilmelidir. Söz konusu bu durum tarihçiye zayıflık vermediği gibi tam tersine çalışmasını ileriki evrelerde yeni bulguların yardımıyla tekrar gözden geçirmesini sağlamaktadır:

“Şöyle söylemek her zaman tatsızdır: ‘Bilmiyorum, bilemem.’ Bunu ancak enerjik bir biçimde, umutsuzca araştırma yürüttükten sonra söylemek gerekir. Ama öyle anlar gelir ki bilim insanının en vazgeçilmez ödevi, her yolu denedikten sonra, bilmediğini kabullenmek ve bunu dürüstçe itiraf etmektir.” (s.101)

Bloch, “*tanıklıklar*” bölümünde tarihçinin belge ve arşive yaklaşım şeklinin onun başarı ölçüsünü nasıl belirlediğini konu edinmektedir. Ona göre belgelerin de bir dili vardır ve tarihçinin o dili iyi bilmesi gerekmektedir. Tarihçi, belgelerin söylediği şey kadar söylemediği şeylerin de anlam taşıması gerektiğini bilmelidir:

“Metinler ve arkeolojik belgeler, görünüşte en sarıh ve en tatminkârları bile söz konusu olsa, ancak onları sorguya çekmeyi biliyorsanız konuşmaya başlar... Mesleğe yeni başlayan birine verilebilecek en kötü

öğüt, bariz bir tevekkül tavrı içinde ilhamı belgeden beklemektir. Bu yüzden bir çok iyi niyetli araştırma başarısızlığa veya anlamsızlığa mahkûm olmuştur. Haliyle bu açıklamalı sorular tercihi aşırı esnek, yolda ilerlerken birçok yeni maddeyi de yüklenmeye, her türlü sürprize açık olmalıdır. Bu arada da belgeye yaklaştığı anda onun üzerindeki demir tozlarını çeken bir miktusa benzemelidir. Kâşif harekete geçerken oluşturduğu güzergâha adım adım uymayacağını en baştan bilir. Bununla birlikte elinde böyle bir yol haritası olmazsa, sonsuza dek tesadüflerin peşinde dolanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır.” (s.106)

Kitabın üçüncü bölümü, eleştiri başlığı altında “*bir eleştirel metot tarihi taslağı, yalanın ve hatanın peşinde*” gibi konulardan oluşmaktadır. Bloch’a göre tarihçi eleştirel metot ilkesinden taviz vermeden çalışmasının sonuna kadar gitmelidir:

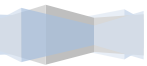
“Tarihçi, eğer dikkat edilmezse bazı giriş kitaplarının sevimsiz imgesini kolayca kabul ettirecekleri o asık suratlı sorgu yargıcı değildir veya bundan giderek uzaklaşmaktadır. Kuşkusuz kolay kandırılır birisine de dönüşmemiştir. Tanıklarının yanabileceklelerini veya yalan söyleyebileceklerini bilmektedir. Ama her şeyden önce, onları anlayabilmek için konuşturmakla uğraşır. Başlangıç ilkelerinde hiçbir şey değiştirmeden araştırmayı sürdürmeyi başarmış olmak, eleştirel metodun en güzel özelliklerinden biridir.” (s.129)

Kitabın dördüncü bölümü ise “*yargılamak mı, anlamak mı, beşeri olguların çeşitliliğinden bilinç birliğine, nomenclatura*” gibi konu başlıklarından oluşmaktadır. Bloch, “*yargılamak mı, anlamak mı?*” isimli başlıkta tarihçinin yargıçlık rolüne öykünmemesi gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“...O zaman iki problem hemen gündeme gelir: tarihsel tarafsızlık sorunu; tarihin bir yeniden canlandırma girişimi mi yoksa bir analiz girişimi mi olacağı sorunu... İki türlü tarafsızlık biçimi mevcuttur: âlimin tarafsızlığı ve yargıcın tarafsızlığı. Ortak bir kökleri vardır: Hakikate namusluca boyun eğmek. Âlim, en sevdiği kuramlarını belki de yerle bir edecek deneyi kayda geçirir, hatta bu deneyi kışkırtır. Gönlünden geçen gizli dilek ne olursa olsun, iyi bir yargıç olguları nasıl olmuşsa öyle öğrenmekten başka bir kaygı gütmeyen tanıkları sorguya çeker. Bu, iki taraf açısından da tartışma götürmez bir vicdani yükümlülüktür. Bununla birlikte bir an gelir, yollar ayrılır. Âlim gözlem ve izah yaptıktan sonra işi bitmiştir. Yargıcın ise hükmünü bildirmesi gerekir. Hükmünü, her türlü kişisel eğilimini bastırarak kanuna göre vermiş midir? O zaman tarafsız kaldığına kanaat getirir. Gerçekten de yargıçların anladığı manada tarafsız olacaktır. Ama âlimlerin anladığı manada tarafsız değildir. Çünkü hiçbir pozitif bilimin alanına girmeyen bir değerler manzumesinden yana taraf olmadan herhangi bir mahkûmiyet veya aklama kararı verilemez. Bir adamın bir diğerini öldürmesi bir olgudur, ama tabii ki kanıt ister. Fakat caniyi cezalandırmak, caninin suçlu sayılmasını gerektirir; ama bu, tüm uygarlıkların üzerinde anlaşmışları bir görüş değildir.” (s.171-172)

Bloch’a göre geleneksel tarihçiler, tarihi olayları önce yargılayıp sonra dünyayı algılayış biçimlerine göre hüküm verme gibi bir hataya düşmüşlerdir:

“...Ama tarihçi uzun süre bir tür cehennem yargıçlığı yapmış, kendini ölmüş kahramanlara övgü veya yergi dağıtmakla yükümlü görmüştür. Bu tavrın güçlü kökleri olan bir içgüdüye dayandığına inanmak

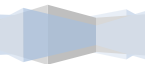
gerekir... Yargı ancak açıklamadan sonra gelseydi, okur sayfayı istediği gibi çevirip bundan kurtulabilirdi. Ne yazık ki yargılama öne çıktıkça sonunda hemen hemen kaçınılmaz olarak açıklama zevki bile yitirilir. Geçmişin tutkuları yansımalarını şimdiki zaman içinde tutulan taraflara karıştırdığından, bakış iflah olmaz bir şekilde bulanır ve tıpkı Mani'cilerin dünyasında olduğu gibi, insani gerçeklik siyah ve beyaz renklere dönüşür. Montaigne bu konuda bizi uyarıyordu: 'Yargı bir tarafa doğru meylettiğinden beri, anlatımı bu eğime göre saptırıp çarpıtmaktan kaçınılamıyor.' Aynı şekilde, kuşaklar tutan bir zaman aralığının bizden ayırdığı yabancı bir bilince nüfuz etmek için insanın kendi beninden neredeyse arınması gerekir. Onun hakkında ne düşündüğünü söylemek için ise insanın kendisi olarak kalması yeterlidir. Bu çaba kesinlikle daha kolaydır." (s.172-174)

Bloch, tarihçilerin mutlak suretle anlama yetisine sahip kişilerden oluşması gerektiğini düşünmektedir:

"Bir kelime bizim incelemelerimize egemendir ve onlara ışık tutar: 'anlamak.' İyi tarihçinin tutkularına yabancı olduğunu söyleyemiyoruz; en azından anlama tutkusu vardır. Bu kelimenin güçlüklerle dolu olduğunu gizlemeyelim, ama aynı zamanda umutlarla da doludur. En önemlisi de dostlukla doludur. Eylemlere varıncaya dek, fazlasıyla yargılıyoruz. 'Götürün sehpa' diye haykırmak rahat geliyor. Asla yeterince anlamıyoruz. Bizden farklı olan herkes - yabancı, siyasi hasım - hemen her zaman kötü diye kabul ediliyor. Kaçınılmaz mücadeleleri yürütürken bile, ruhları biraz daha anlamak, en çok da henüz vakit varken onlardan uzak durabilmek için gerekir. Tarih, kendi sahte başmelek havalarından vazgeçmek koşuluyla, bu derdimize derman olabilir. Beşeri çeşitlilik konusunda uçsuz bucaksız bir deneyim, uzun bir insanlar arası karşılaşma sürecidir. Bu karşılaşmanın kardeşçe olması hem hayatın hem de bilimin yararına." (s.176)

Marc Bloch, tarihsel eleştirisini anlamak üzerine inşa eden ve büyük bir çalışkanlıkla belgeleri tasnif edip ama bunun tek başına asla yetmeyeceğini de belirten önemli bir isimdir. Bloch'un, *Tarih Savunusu* veya *Tarihçilik Mesleği* eserinde vurguladığı prensipleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Tarihçi araştırmasına başlamadan önce yöntemini belirlemelidir.
- Tarihçinin belli bir metodolojisi olmalıdır.
- Tarihçi topladığı materyale eleştirel bir bakışla yaklaşmalıdır.
- Tarihin asıl konusu insan ve toplum olduğu için diğer disiplinlerden faydalanılması gereklidir.
- Tarihçi olayları sadece belgelerden yola çıkarak yorumlamamalıdır. Çalışmasını teklikten koparıp, zamansal bir bütünlük içerisinde konumlandırabilmeli ve bütünü içerisinde değerlendirmelidir.
- Tarih bilimi ne geçmiş zamanın hikayesi olmalı ne de gelecek tasarısı için kullanılmalıdır. Tarihin amacı sadece anlamaya çalışmak olmalıdır.
- Tarihçi zamanı kategorileştirmemelidir. Zaman kavramı devletlere ve siyasal sistemlere göre bölünmeden bütüncül biçimde ele alınmalıdır. Tarihsel konular hem dünden hem bugünden yola çıkılarak yorumlanmalıdır.
- Tarihçi araştırmasında bütün imkânlarını sonuna kadar kullanmalı ve neticeyi ancak ondan sonra açıklamalıdır.

- Tarihçi yalın ve anlaşılır bir üslup kullanmalıdır.
- Tarihçi bilimsel ahlaka sahip ve tutarlı olmalıdır.
- Tarihçi pozitivistler gibi sadece olguları bir araya getirip neden-sonuç bağlamında kalmamalıdır.
- Tarihçi olayları ve dönemi tasvir etmekle yetinmemeli, konuya yönelik doğru sorular sorup cevaplar aramalıdır.
- Tarihçi bir konunun nedenlerini açıklarken çok katmanlı ifadeler kullanmaya özen göstermelidir.
- Tarihçi kronolojik tespitlerle uğraşmayıp, farklı zamanlar arasından gidip gelecek kadar üst kültür yapısına sahip olmalıdır.
- Tarihçi tarih yanılığısına düşmemeli, çalıştığı dönemin değerlerini ve yapılarını iyi bilmelidir.
- Tarihçi, incelediği mekânın kültürel yapısı hakkında mutlaka ön çalışma yapmalıdır.
- Tarihçi sadece yerel çalışmalarla yetinmemeli, yerelin bütün içindeki yerini de saptamalıdır.
- Tarihçi konularını karşılaştırmalı bir yöntemle ele almalıdır. Bu yöntemle iki veya daha fazla olgunun benzerliklerini ve farklılıklarını belirtmeli veya birbirini etkileyen noktaları tespit edebilmelidir.

